

Naslov izvornika
Kant Werke – Schriften zur Anthropologie
Geschichtsphilosophie und Pädagogik,
Bänden XI. i XII., Suhrkamp Verlag,
Frankfurt/M., 1964.

Copyright hrvatskog izdanja
Politička kultura: Zagreb
ISBN 953-6213-23-0

Biblioteka
MINERVA

Urednik
Radule Knežević

Immanuel Kant

PRAVNO-POLITIČKI SPISI

Izbor, prijevod i predgovor
Zvonko Posavec

Politička kultura
nakladno-istraživački zavod

ZAGREB, 2000.

O OPĆOJ IZRECI: TO BI U TEORIJI MOGLO BITI • ISPRAVNO, ALI NE VRIJEDI U PRAKSI

II. O ODNOSU TEORIJE PREMA PRAKSI U DRŽAVNOM PRAVU

(Protiv Hobbesa)

Među svim ugovorima, kojima se mnoštvo ljudi povezuje u društvo (*pactum sociale*), ugovor o uspostavljanju *građanskog ustava* (*pactum unionis civilis*) osobite je vrste. Premda on ima s gledišta *izvođenja* mnogo toga zajedničkog sa svakim drugim ugovorom (koji je upravljen na promicanje bilo kakve zajedničke svrhe), ipak se on bitno razlikuje od svih drugih po načelu svoga utemeljenja (*constitutionis civilis*). U svim društvenim ugovorima susreće se povezivanje mnogih pojedinaca radi neke (zajedničke) svrhe (koju svi oni imaju); ali bezuvjetna i prva dužnost je povezivanje koje je po sebi svrha (koju svaki pojedinac treba imati), u svim izvanjskim odnosima ljudi uopće, u kojima se ne može izbjeći sukobljavanje u međusobnom utjecaju: jedna takva dužnost susreće se u društvu samo ako se ono nalazi u građanskom stanju, tj. ako ono ustanovljuje zajednicu. Svrha, koja je, izvanjskim odnosima, dužnost o sebi i koja je čak najviši formalni uvjet (*conditio sine qua non*) svih drugih izvanjskih dužnosti, je *pravo* čovjeka *pod javnim prisilnim zakonima*, koji dodijeljuju svakome njegovo i štite ga nasuprot djelovanja drugih.

Ali pojam izvanjskog prava uopće potpuno proizlazi iz pojma *slobode* u izvanjskim odnosima ljudi jednih prema drugima; i nema nikakve veze sa svrhom koju svi ljudi na prirodan način imaju (težnje prema sreći) i s propisom sredstva da se ona postigne; tako da se stoga ova posljednja svrha nipošto ne smije miješati s onim zakonom kao njegov odredbeni razlog. *Pravo* je ograničenje slobode svakoga na uvjete mogućnosti slaganja sa slobodom svakoga drugog, ukoliko je ova moguća prema općem zakonu; a *javno pravo* je skupina *izvanjskih zakona*, koji čine mogućim jedno takvo opće slaganje. Budući da se svako ograničenje slobode slobodnom voljom nekoga drugog sada naziva *prisilom*: onda slijedi, da je građansko uređenje odnos *slobodnih* ljudi, koji ipak stoje pod prinudnim zakonima (bez štete za njihovu slobodu u cjelini njihove povezanosti s drugima): jer tako hoće sam um, i to čisti zakonodavni um a priori koji se ne odnosi ni na kakvu empirijsku svrhu (ili

nešto tome slično što je sve obuhvaćeno općim imenom sreće); ljudi imaju vrlo različita mišljenja glede empirijske sreće, kao i o tome u čemu će je svatko vidjeti, tako da njihova volja ne može biti podvedena ni pod kakvo zajedničko načelo pa, prema tome, ni pod vanjski zakon koji se slaže sa svačijom slobodom.

Građansko je stanje, promatrano samo kao pravno stanje, zasnovano, dakle, na sljedećim načelima a priori:

1. *slobodi* svakog člana društva, kao *čovjeka*,
2. *jednakosti* svakoga sa svakim drugim, kao *podanika*,
3. *samostalnosti* svakog člana jedne političke zajednice kao *građanina*.

Ta načela nisu toliko zakoni, koje daje već osnovana država, nego je samo po njima tek uopće moguće utemeljenje države, prema čistim umnim načelima vanjskoga ljudskog prava. Dakle:

1. *Sloboda* čovjeka kojom se može formulirati načelo konstituiranja zajednice, izražavam u formuli: nitko me ne može prisiliti da na njegov način budem sretan (onako kako on zamišlja dobrobit drugih ljudi), jer svatko sreću smije tražiti na putu koji se njemu samome čini dobrim, ako pritom samo ne nanosi štetu slobodi drugih da teže nekoj sličnoj svrsi, koja može postojati zajedno sa svačijom slobodom prema mogućem općem zakonu (tj. ne smetati ovom pravu drugih). – Vlast koja bi bila izgrađena na načelu dobrohotnosti prema narodu, kao što je *očeva* prema djeci, tj. *očinska vlast* (*imperium paternale*), u kojoj su podanici prisiljeni ponašati se samo pasivno, kao nedorasla djeca koja ne mogu razlikovati što im je istinski korisno ili štetno, nego moraju čekati, kako na sud poglavara države o tome na koji način oni *treba* da budu sretni, tako i na poglavarevu dobrotu da on hoće njihovu sreću: takva vlast je najveći *despotizam* koji se može zamisliti (uređenje koje ukida svaku slobodu podanika, koji onda uopće nemaju nikakva prava). *Domoljubna* a ne *očinska* vlast (*imperium non paternale sed patrioticum*) jest jedina vlast koja se može zamisliti u odnosu prema ljudima sposobnim za pravo, i ujedno s obzirom na dobrohotnost vladara. *Patriotski* je način mišljenja takav da prema njemu svatko u državi (poglavar nije od toga izuzet) na zajednicu gleda kao na majčino krilo, a na zemlju kao na domovinsko tlo iz kojega

i na kojemu je on sam iznikao, i koje on mora također ostaviti za sobom kao skupocjeni zalog. Svatko sebe tu drži ovlaštenim da štiti prava zajednice zakonima opće volje, ali ne i da je podvrgne upotrebi svoje neuvjetovane volje. – Ovo pravo slobode pripada članu zajednice kao čovjeku, ako je ovaj biće koje je uopće sposobno za pravo.

2. *Jednakost* podanika, čija formula može ovako glasiti: Svaki član zajednice ima pravo prisile protiv svakoga drugog člana, od čega je izuzet samo poglavar zajednice (zato što on nije nikakav član kao oni, nego tvorac i čuvar zajednice), koji jedini ima pravo nekoga prisiliti a da sam ne bude podvrgnut prisilnom zakonu. Ali svatko tko u jednoj državi stoji *pod* zakonima, podanik je i prema tome je sa svima drugim članovima zajednice podvrgnut pravnoj prinudi; jedna se jedina osoba (fizička ili moralna) izuzima – poglavar države, preko kojega se samo može izvršiti svaka pravna prinuda. Jer, kad bi on također bio pod prinudom, on ne bi bio poglavar države, a niz podređivanja išao bi naviše u beskonačnost. A kad bi postojala dva poglavara (dvije osobe oslobođene prisile), onda nijedan od njih ne bi stajao pod prisilnim zakonima, tako da jedan drugome ne bi mogli učiniti nikakvu nepravdu: što je nemoguće.

Ova opća jednakost ljudi kao podanika u jednoj državi potpuno dobro pristaje uz najveću nejednakost mnoštva u stupnju njegova posjeda, bilo da je riječ o fizičkoj ili duhovnoj premoći nad drugima, ili premoći u slučajnim vanjskim dobrima i uopće u pravima u odnosu prema drugima, kojih može biti mnogo; tako da nije neobično da blagostanje jednog vrlo ovisi o volji drugoga (siromašnog o volji bogatog), da jedan mora biti poslušan (kao dijete roditeljima, ili žena mužu) dok drugi njemu zapovijeda, da jedan služi (kao nadničar) a drugi plaća, itd. Usprkos tome, svi su oni kao podanici međusobno jednaki prema *pravu* (koje kao sud opće volje može biti samo jedno jedinstveno, i koje se tiče forme a ne materije ili objekta na koji ja imam pravo); jer osim preko javnog zakona (i njegova izvršitelja, poglavara države), nitko ne može prisiliti bilo koga drugog, ali se preko zakona u sličnoj mjeri njemu također svatko odupire. Nitko ne može, međutim, izgubiti ovu vlast da druge prisili (i time da ima pravo protiv drugih) izuzev zbog vlastitog prekršaja, a također se to pravo ne može od

sebe predati, tj. preko ugovora, niti se može učiniti da netko pravnim aktom nema nikakva prava nego samo dužnosti: jer bi on time samoga sebe lišio prava da sačini ugovor, i time bi ukinuo i ovaj koji je sam načinio.

Iz ove ideje jednakosti ljudi kao podanika u zajednici sada proizlazi također formula: svaki njezin član smije dospjeti do svakog stupnja nekoga staleža (koji može pripadati podaniku), a do kojega ga mogu dovesti njegov talent, njegova marljivost i njegova sreća; a njegovi sunarodnjaci mu ne smiju stajati na putu preko *nasljednog* prerogativa (kao privilegirani za jedan određeni stalež), čime bi njega i njegove potomke vječno zadržavali u istom staležu.

Jer, budući da se sveukupno pravo sastoji samo u ograničavanju slobode svih drugih, tako da ona može, prema općem zakonu opstajati zajedno s mojom, i kako je javno pravo (u određenoj zajednici) samo stanje stvarnog zakonodavstva određenog prema ovom načelu i povezanog sa silom, pomoću kojeg se svi koji pripadaju jednom narodu kao podanici uopće nalaze u pravnom stanju (*status iuridicus*), naime, u jednakosti djelovanja i protudjelovanja slobodnih volja međusobno ograničenih prema općem zakonu slobode (a to se naziva građanskim stanjem); onda je *urođeno pravo* svakoga u ovom stanju (tj. pravo prije svakoga pravnog čina) potpuno jednako u pogledu ovlasti da se svatko drugi prisili, i stoga taj drugi uvijek ostaje unutar granica slaganja upotrebe svoje slobode s mojom. Kako rođenje sada nije nikakav čin onoga koji se rodio, onda mu se njime i ne navlači nikakva nejednakost pravnog stanja niti podvrgavanje prinudi zakona, osim jedino onakvo koje mu je, kao podaniku pred samom najvišom zakonodavnom silom, zajedničko sa svima drugima: tako se jednom članu zajednice kao sunarodniku ne može dati nikakvo urođeno prvenstvo nad drugima; i nitko povlasticu *staleža* koju ima unutar zajednice ne može ostaviti u naslijeđe svojim potomcima, niti istodobno, kao rođenjem kvalificiran za vladarski položaj, prisilno druge sprečavati da svojom vlastitom zaslugom također dospiju do viših stupnjeva podređenosti (superiornog i inferiornog, od kojih prvi nije *imperans* a drugi *subiectus*). Sve drugo on može ostaviti u naslijeđe ako je to stvar (a ne tiče se ličnosti) i ako može biti stečeno, kao vlasništvo, i od vlasnika također otuđeno, čime se u nizu potoma-

ka može proizvesti prilična nejednakost u financijskim prilikama među članovima zajednice (najamnicima i zakupcima, posjednicima i slugama koji obrađuju zemlju), itd., ali čime se ne smiju sprečavati u pravu oni koji bi se podigli do sličnih prilika kad im to omogućuje njihov talent, njihova marljivost i njihova sreća. Jer inače bi on smio prisiljavati a da sam opet ne bi mogao biti prisiljen suprotnim djelovanjem drugih, čime bi otišao iznad stupnja jednog sunarodnjaka. – Niti jedan čovjek koji živi u pravnom stanju zajednice iz ove jednakosti ne može ispasti drukčije nego svojim vlastitim prekršajem; ali nikada niti ugovorom niti ratnom silom (*occupatio bellica*); jer on ne može prestati biti svoj gospodar nikakvim pravnim aktom (ni vlastitim, niti nekoga drugog), niti se može spustiti u klasu domaće stoke, koja se upotrebljava za sve poslove po čovjekovu nahođenju, izdržavana bez svog pristanka toliko dugo koliko čovjek hoće, makar i uz ograničenje (koje se također ponekad, kao kod Indijaca, sankcionira preko religije) da neće biti osakaćena ili ubijena. Čovjek se može smatrati sretnim u svakom stanju u kojemu je samo on toga svjestan, da njegov neuspjeh da se uzdigne do istoga stupnja s drugima, ovisi samo o njemu samome (njegovim sposobnostima ili ozbiljnoj volji) ili okolnostima, zbog čega on ne može bacati krivicu ni na koga drugoga, kao ni na neodoljivu volju drugih, koji u ovome, što se tiče prava, kao njegovi sunarodnjaci nemaju nikakve prednosti pred njim.⁸

8

Ako bi netko želio uz riječ *milostiv* povezati jedan određeni pojam (koji se uz to još razlikuje od pojmova ljubazan, dobrotvoran, zaštitnički i sl.), onda se taj pojam može pripisati samo onom protiv koga nema mjesta *nikakvu pravu prisile*. Dakle, samo *poglavar državne uprave*, koji pribavlja i raspoređuje sve dobro koje je moguće prema javnim zakonima (jer *suveren* koji ga daje takoreći je nevidljiv: on je samo personificirani zakon, ne agent), kao jedini protiv kojega nema mjesta *nikakvu pravu prisile*, može biti oslovljen kao *milostivi gospodar*. Tako je čak i u jednoj aristokraciji, kao npr., onaj u Veneciji *Senat*, jedini milostivi gospodar; nobili koji ga sačinjavaju svi su zajedno podanici, a tu čak ni *dužd* nije izostavljen (jer je samo *Veliki savjet* suveren), a što se tiče provedbe prava, svi su jedan prema drugome jednaki, naime u tome što podaniku pripada pravo *prisile* protiv svih njih. Ali prinčevi (tj. osobe kojima pripada nasljedno pravo na vlast) sada se također, doduše u ovom pogledu (po dvorskom običaju, *par courtoisie*), nazivaju milostivim gospodarima zbog onoga njihova prava na upravljanje; ali, ipak su oni prema svom imovnom stanju sunarodnjaci, protiv kojih posredovanjem poglavara države i najneznatnijem od njihovih slugu mora pripadati pravo *prisile*. U državi ne može, dakle, biti više milostivih gospodara, već samo jedan jedini. Što se tiče milostivih (zapravo otmjenih) gospoda, njihov slučaj može biti tako promatran kao da im njihov položaj zajedno s njihovim rodom (pa prema tome samo naprama muškog), daje pravo na ovo tituliranje, koje omogućuje profinjenost manira (koja se naziva galantnošću), po kojoj muški rod smatra da sebi odaje onoliko višu počast koliko ljepšem spolu pušta prednost nad sobom.

3. *Samostalnost (sibisufficientia)* člana zajednice kao *građanina*, tj. kao suzakonodavca. Svi koji su slobodni i jednaki već po postojećim javnim zakonima smatraju se jednakima u pogledu samoga zakonodavstva, ali to ipak ne vrijedi glede prava da se *daju* ovi zakoni. Oni koji nisu opunomoćeni ovim pravom, ipak su, kao članovi zajednice, podvrgnuti poslušnosti ovim zakonima, i time sudjeluju u njihovu čuvanju, ne samo kao *građani* nego i kao *suzaštitnici*. – Svako pravo ovisi, naime, o zakonu. Ali javni zakon, koji za sve određuje što treba biti pravno dopušteno ili nedopušteno, akt je javne volje, iz kojega proizlazi svako pravo i koji stoga sam ne smije moći nikom učiniti nepravdu. Ali ovo ne može nijedna druga volja osim volje cjelokupnog naroda (budući da svi odlučuju za sve, a time i svatko za samoga sebe); jer, jedino sebi samom nitko ne može činiti nepravdu. U slučaju kad bi to bila puka volja jedne različite osobe, ona ne bi ništa mogla odlučiti za nekoga a da to ne bude nepravda; prema tome, zakon takve osobe zahtijevao bi još jedan zakon, koji bi ograničavao njegovo zakonodavstvo, što govori da nikakva pojedinačna volja ne može biti zakonodavna za jednu zajednicu. (Zapravo, da bi se ovaj pojam upotunio, treba spojiti pojmove vanjske slobode, jednakosti i *jedinstva* volje svih, a za ovo posljednje, kako je potrebno glasanje, pod uvjetom da su prva pojma zajedno prisutna, uvjet je samostalnost.) Ovaj osnovni zakon, koji može nastati samo iz opće (ujedinjene) volje naroda, zove se *prvobitni ugovor*.

Onaj koji ima pravo glasa u ovakvu zakonodavstvu sada se naziva *građaninom (citoyen, tj. građanin države, ne građanin grada, bourgeois)*. Jedina kvaliteta potrebna za to, osim *prirodne* (da nije dijete i žena), jest: da je čovjek u pitanju svoj vlastiti gospodar (*sui iuris*), i da pritom ima nekakvo *vlasništvo* (u što se može, također, računati svaka vještina, zanat ili lijepa umjetnost ili znanost), od kojega se izdržava; tj. da on u onim slučajevima kad mora zarađivati od drugih da bi živio, zarađuje samo *otuđivanjem* onoga što je njegovo,⁹ a ne odobre-

9

Onaj koji obrađuje nešto (*opus*) može ga *prodajom* predati nekome drugom, upravo kao da je to njegovo vlasništvo. Ali *praestatio operae* nije nikakva prodaja. Kućni poslužitelj, trgovački pomoćnik, nadničar, pa čak i brijač samo su *operarii*, a ne *artifices* (u širem značenju riječi), ne članovi države, pa prema tome također nisu kvalificirani da budu građani. Premda izgleda da se onaj, kome dajem da mi izreže drva za ogrjev, kao i krojač kojemu dajem tkaninu da bi od toga načinio odijelo, nalaze u potpuno sličnom odnosu prema meni, ipak se onaj prvi razlikuje od ovoga, kao brijač od onoga koji pravi perike (kome sam ja, također, za to mogao dati kosu), dakle, kao nadničar od umjetnika ili

njem koje on daje drugima da mogu upotrijebiti njegove moći, da dosljedno tome, on u pravom smislu riječi nikome ne *služi*, osim zajednici. Sada su ovdje i zanatlije i veliki (ili mali) posjednici dobara međusobno svi jednaki, svaki ima pravo na jedan glas. Što se tiče ovih posljednjih, neka se ne postavlja pitanje kako se ipak, unatoč pravu, moglo stići dotle da netko dobije više zemlje u posjed nego što svojim rukama sam može obraditi (jer stjecanje kroz ratna prisvajanja nipošto nije prvo stjecanje); i kako se dogodilo to da mnogi ljudi, koji bi inače mogli steći stalni posjed, zbog toga budu dovedeni dotle da samo služe nekoga, da bi mogli živjeti? Već to bi se sukobljavalo s već navedenim temeljnim stavom jednakosti, kad bi ih zakon privilegirao prednošću staleža time što bi njihovi potomci trebali ostati ili uvijek veliki posjednici zemlje (feudalnih lenova) a da se ovi ne smiju prodavati ili dijeliti nasljeđivanjem i tako više koristiti narodu, ili time što nitko pri ovim podjelama također od toga ne bi mogao ništa steći, osim onoga koji je pripadnik stanovite, za to proizvoljno određene, klase ljudi. Naime, veliki posjednik dobara na taj način poništava mnoge glasove malih posjednika koji bi inače mogli preuzeti njegov posjed; on, dakle, ne glasuje u njihovo ime, i prema tome ima samo jedan glas. – Kako mora biti ostavljeno da od sposobnosti, marljivosti i sreće svakoga člana zajednice ovisi to da svatko jedanput stekne dio tih posjeda, a svi zajedno njihovu cjelinu, a kako se ova razlika ne ističe u općem zakonodavstvu, onda se broj sposobnih za glasovanje o zakonodavstvu mora procjenjivati prema broju glava onih koji su u stanju posjedništva, a ne prema veličini posjeda.

Ali *svi* koji imaju ovo pravo glasa, također se moraju suglasiti oko ovog zakona javne pravde; jer inače bi između onih koji se s time ne slažu i ovih prvih nastao pravni spor koji bi sam zahtijevao još jedno više pravno načelo da bi se odlučilo o sukobu. Ako se, dakle, prvo ne smije očekivati od čitavog naroda, nego samo jedna većina glasova, i to ne neposrednih glasova (u nekomu velikom narodu), već samo onih za to opunomoćenih kao predstavnika naroda, onda je to ono što se unaprijed jedino može odrediti kao dostižno; na taj način

zanatlije, koji izrađuje neko djelo koje mu pripada sve dok nije plaćen za njega. Ovaj posljednji, kao onaj koji se bavi svojim zanatom, razmjenjuje dakle svoje vlasništvo s drugima (*opus*), a prvi razmjenjuje upotrebu svoje snage, koju on stavlja na raspolaganje (*operam*) nekome drugom. – Priznajem da je teško odrediti što je u položaju nekog čovjeka nužno kako bi on polagao pravo na to da bude svoj gospodar.

kroz ugovor, kao najvišu osnovu izgradnje građanskog uređenja, *mora biti prihvaćen* sam temeljni stav o zadovoljavanju ovom većinom kao općom suglasnošću.

Zaključak

Sada je ovdje *prvotni ugovor* na kojemu se samo može zasnovati građansko, pa prema tome i sveopće, pravno uređenje između ljudi i izgraditi zajednica. – Sam ovaj ugovor (poznat kao *contractus originarius* ili *pactum sociale*), koji je koalicija svake posebne i privatne volje u narodu radi formiranja zajedničke i javne volje (samo u svrhu pravnog zakonodavstva), nipošto nije potrebno pretpostaviti kao *činjenicu* (jer kao takav uopće nije moguć); da bi se jedan već postojeći građanski ustav poštivao kao obvezujući, gotovo da bi se prije toga izvijestiti moralo dokazati da je narod, u čije smo pravo i obveze mi stupili kao potomci, *jednom* stvarno izvršio takav akt i o tome nam morao ostaviti neko sigurno izvješće ili sredstvo, bilo usmeno bilo pisano. No to je samo *ideja uma* koja, međutim, nesumnjivo ima svoj (praktički) realitet: naime, obvezati svakog zakonodavca da tako daje svoje zakone kao da su oni *mogli* proizići iz ujedinjene volje cijelog naroda, i da svakog podanika, ako on hoće biti građaninom, promatra tako kao da se on suglasio s jednom takvom voljom. Jer, to je probni kamen pravovaljanosti svakoga javnog zakona. Ako je on, naime, načinjen tako da je *nemoguće* da cijeli narod za njega dade svoju suglasnost (kao, npr., da izvjesna klasa podanika treba imati nasljednu povlasticu za *vladajući stalež*), onda on nije pravedan; ali ako je samo *moguće* da se narod suglasi s njim, onda je dužnost smatrati zakon pravednim: to je također dužnost čak i pod pretpostavkom da je narod sada u takvu položaju, ili pri takvu raspoloženju i načinu mišljenja, da bi mu građani najvjerojatnije uskratili svoje odobravanje kad bi za to bili upitani.¹⁰

10

Kad bi, npr., za sve podanike bio razrezan proporcionalni ratni porez, oni ne bi mogli zbog toga reći, jer je težak, da je on nepravedan, budući da bi rat po njihovu mišljenju bio nepotreban; jer oni nisu ovlašteni da to prosuđuju; već, kako je uvijek moguće da je rat neizbježan i porez nužan, onda i rat u sudu podanika mora slovit kao opravdan. Ali, kad bi u takvom ratu neki posjednici dobara bili opterećeni isporukama, a drugi jednako imovnog stanja od toga bili pošteđeni, onda se lako uvida da se s jednim takvim zakonom cijeli narod ne bi mogao suglasiti i da je on ovlašten da protiv njega pravi predstave, jer ovu nejednaku raspodjelu nameta narod ne može smatrati opravdanom.

Ali ovo ograničenje očito vrijedi samo za sud zakonodavca, a ne i podanika. Ako bi sada, dakle, narod pod stanovitim stvarnim zakonodavstvom trebao presuditi o onome što će s najvećom vjerojatnošću štetiti njegovoj sreći: što on treba raditi tada? Zar se ne treba oduprijeti? Odgovor može biti samo: on ne može ništa uraditi, nego poslušati. Jer, ovdje nije riječ o sreći koja se očekuje, koja podaniku predstoji iz ustanovljenja ili upravljanja zajednicom, nego je, prije svega, riječ samo o pravima koja time trebaju biti osigurana za svakoga: a to je najviše načelo iz kojega moraju proizlaziti sve maksime koje se tiču zajednice, a on nije ograničen nikakvim drugim načelima. Nikakvo općevažće načelo uopće se ne može dati za zakon glede prvoga (sreće). Jer, kao i prolazne okolnosti, tako i međusobno vrlo proturječna i pritom uvijek promjenljiva uobraženja o tome gdje da netko traži svoju sreću (međutim, gdje bi je taj trebao tražiti, ne može mu nitko propisati), čine svako postojano temeljno načelo nemogućim, a nju samu za sebe neprikladnom za načelo zakonodavstva. Načelo: *Salus publica suprema civitatis lex est*,¹¹ ostaje u svojoj neumanjenoj vrijednosti i ugledu; ali javno dobro, koje stoji *prvo* u razmatranju, upravo je ono zakonsko uređenje koje preko zakona svakomu osigurava njegovu slobodu: pri čemu svakom ostaje dopušteno da traži svoju sreću na svakom putu koji mu se čini najboljim, ako on pritom samo tada ne nanosi štetu onoj općoj zakonskoj slobodi, a time i pravu drugih sunarodnjaka.

Kad najviša vlast daje zakone, koji su ponajprije upravljani na sreću (blagostanje građana, stanovništva i sl.), onda se to ne odigrava radi ustanovljivanja građanskog ustava, nego samo kao sredstvo *osiguranja pravnog stanja*, posebno protiv vanjskih neprijatelja naroda. Poglavar države mora imati ovlast da sam za sebe prosuđuje o tome spada li takvo nešto u procvat zajednice, koji je neophodan da bi se njezina snaga osigurala, kako protiv unutarnjih tako i protiv vanjskih neprijatelja: ali tako da se narod ne čini sretnim takoreći protiv svoje volje, nego da se učini samo to da on egzistira kao zajednica.¹²

11

»Javno dobro je najviši zakon države«. Prim. prev.

12

Tu spadaju stanovite zabrane uvoza, tako da se sredstva privređivanja pospješuju za dobro podanika, a ne na prednost stranaca i za oživljavanje marljivosti drugih, jer država bez blagostanja naroda ne bi mogla imati dovoljno snage da se odupre vanjskim neprijateljima ili da samu sebe održi kao zajednicu.

U ovom prosuđivanju, je li ona mjera usvojena razborito ili nije, zakonodavac sada može, doduše, pogriješiti, ali ne i u prosuđivanju u kojemu je on najprije sam sebe pitao slaže li se zakon s načelom prava ili ne; jer, zakonodavac ima pri ruci onu ideju prvotnog ugovora kao nepogrešivo mjerilo a priori (i ne smije čekati na iskustva koja bi ga¹³ najprije morala poučiti o valjanosti njegova sredstva, kao kod načela sreće). Jer, ako samo to ne proturječi sebi, da se cijeli narod suglasi oko jednoga takvog zakona, bez obzira na to kako teško mu on može padati, onda je zakon u skladu s pravom. Ali ako je javni zakon u skladu s time, s obzirom na pravo, i prema pravu neprijeporan (*irreprehensible*), onda je također s tim povezano pravo da se prisili, a s druge strane zabrana da se nasilno odupre volji zakonodavca: tj. vlast u državi koja daje efekt zakonima također je neodoljiva (*irresistible*) i ne postoji nikakva pravno uspostavljena zajednica bez jedne takve sile, koja ruši svaki unutarnji otpor, budući da bi se on događao prema maksimi koja bi, ako se učini općom, uništila svaki građanski ustav i dokrajčila jedino stanje u kojem bi uopće ljudi mogli biti u posjedu prava.

Odavde slijedi: da je u zajednici najveći i najkažnjiviji zločin svako opiranje najvišoj zakonodavnoj vlasti, svaka pobuna da bi se nasilno iskazalo nezadovoljstvo podanika, svaki ustanak koji se izliva u pobunu, jer taj zločin razara njezine temelje. A ova zabrana je *bezuwjetna*, tako da i kad bi ona vlast, ili njezin agent, poglavar države, mogla povrijediti prvotni ugovor i time, po shvaćanju podanika, učiniti da izgubi pravo zakonodavca jer je vladu ovlastila da postupa potpuno nasilnički (tiranski), ipak podaniku, kao protusila, nije ostala dopuštena nikakva pobuna. Razlog tome jest: što narod pod već opstojećim građanskim ustavom nema više nikakvo pravo na stalan sud kojim bi odredio kako se njime treba upravljati. Jer, pod pretpostavkom da narod ima takvo pravo, nasuprot sudu stvarnog poglavara države: tko će odlučiti na čijoj je strani pravo? Nitko od njih ne može to učiniti kao sudac u svojoj vlastitoj stvari. Dakle, morao bi se pribaviti još jedan poglavar nad poglavarom koji bi odlučio između ovoga i naroda, a to sebi proturječi. – Ovdje također ne može nastupiti neko pravo nužde (*ius in casu necessitatis*) koje

13

U Akademijinu izdanju stoji: »die ihn«. – Napomena njemačkog izdavača.

bi se upotrijebilo kao ključ za podizanje ograničavajuće prepreke vlastitoj sili naroda, jer je to svakako besmislica,¹⁴ kao tobožnje pravo, učiniti nepravdu u najvećoj (fizičkoj) nuždi. Jer, poglavar države može svoje okrutno postupanje prema podanicima čak vrlo lako smatrati opravdanim zbog njihove neposlušnosti, kao što i ovi svoju pobunu protiv njega opravdavaju optužbama zbog svojih nezaslužjenih patnji; i tko treba ovdje sada odlučiti? To može uraditi samo onaj tko ima najviše javne brige za pravo, a to je upravo poglavar države i nitko u zajednici ne može imati pravo osporiti mu to.

Pa ipak nalazim ljude dostojne poštovanja, koji pod određenim okolnostima utvrđuju ovo pravo podanika na protusilu u odnosu prema svojim pretpostavljenima, a među njima ja ću ovdje navesti samo *Achenwalla*, koji je oprezan, određen i uzdržan u svojoj nauci o prirodnom pravu.¹⁵ On kaže: »Ako je opasnost koja prijeti zajednici zbog dužeg podnošenja poglavarovih nepravdi veća nego ona koja može izazvati zabrinutost zbog laćanja oružja protiv njega, onda bi se njemu narod mogao suprotstaviti upotrebom ovog prava, odustati od ugovora o podčinjavanju, a njega svrgnuti kao tiranina«. I on zatim zaključuje: »Na taj način se narod (s obzirom na svoga ranijeg vrhovnoga gospodara) vraća u prirodno stanje«.

Rado vjerujem da u nekomu predstojećem slučaju svoj savjet ili odobrenje za tako opasno poduzeće ne bi dao ni *Achenwall*, niti itko drugi od čestitih ljudi koji su o ovome s njim suglasno umovali; jedva da je za sumnju također to da

14

Ne postoji nikakav *casus necessitatis*, osim u slučaju gdje se dužnosti sukobljavaju jedna s drugom, naime, *bezučjetna* i (možda doduše velika, ali ipak) *uvjetovana dužnost*; npr. kad dođe do toga da se neka nesreća otkloni od države izdavanjem jednog čovjeka, koji prema nekomu drugom čovjeku stoji u odnosu, kao što je odnos oca i sina. To otklanjanje nesreće koje provodi prvi neuvjetovana je, a otklanjanje nesreće drugog samo je uvjetovana dužnost (naime, ako taj sebe nije nekim prekršajem protiv države učinio krivim). Prijava ovog posljednjeg vlastima, koju bi svojim poduzimanjem učinio prvi, možda je izvršena vrlo nevoljno, ali pod pritiskom nužde (naime, moralne). – Ali ako bi netko rekao, gurnuvši drugog brodolomca sa svoje daske kako bi sačuvao svoj vlastiti život, da je na to dobio pravo poradi svoje nevolje (fizičke), onda je to potpuno lažno. Jer, očuvati svoj život samo je uvjetovana dužnost (iako se to može odigrati bez zločina): ali ne uzimati život nekomu drugom koji me ne povređuje, i čak uopće ne donosi opasnost da ja izgubim svoj, to je bezuvjetna dužnost. Učitelji općega građanskog prava postupaju ipak potpuno konzekventno s pravnim ovlastima koje im stoje na raspolaganju u ovim slučajevima nužde. Jer, vlast ne može povezati nikakvu kaznu sa spomenutom zabranom, budući da bi ta kazna morala biti smrt. Ali, prijetiti nekome smrću, bio bi besmislen zakon, ako se taj sam nije htio izručiti smrti u opasnim okolnostima.

15

Ius Naturae, Editio 5ta. Paris posterior, §§203-206.

čitatelji povijesti velikih ustanaka ne bi u pogublivanju njihovih, sada tako uzvišenih, pokretača vidjeli ništa drugo nego zasluženu kaznu velikih državnih zločinaca, da su samo bile neuspjezne pobune kojima su Švicarska, Ujedinjena Nizozemska ili pak Velika Britanija izvojevale svoje sadašnje ustave koji se smatraju tako sretnima. Jer, obično se u naše prosuđivanje pravne zasnovanosti miješa ishod, iako je on bio doduše nesiguran, a pravni razlozi sigurni. Ali, čak i ako se dopusti da kroz takvu pobunu nije pričinjena nikakva nepravda gospodaru zemlje (koji je potvrdio jedan s narodom stvarno zasnovan ugovor, kao što je *joyeuse entrée*),¹⁶ – jasno je, što se tiče pravnih razloga, da je narod, tražeći na ovaj način svoje pravo, ipak u velikoj mjeri učinio nepravdu; jer takve stvari (prihvaćene kao maksime) čine nesigurnim svako pravno uređenje, i uvode stanje potpune nezakonitosti (*status naturalis*), gdje u najmanju ruku svako pravo prestaje imati efekta. – Primijetit ću samo to da je uzrok ovoj sklonosti tolikih dobronamjernih autora da govore u ime naroda (na njegovu vlastitu propast): dijelom uobičajena pogreška da se načelo sreće podmeće kad god je riječ o njihovu prosuđivanju o načelima prava; a dijelom također to, što i tamo gdje se ne susreće nikakvo sredstvo jednog – zajednici stvarno postavljenog, od njezina poglavara prihvaćenog i od obje strane sankcioniranog – ugovora, oni ideju prvotnog ugovora (koja je uvijek zasnovana u umu) smatraju nečim što bi se moralo stvarno odigrati, i stoga uvijek misle kako narodu čuvaju pravo da odustane od ugovora po svom nahodaženju kad sam prosudi da je on grubo povrijeđen.¹⁷

Ovdje se očito vidi da načelo sreće (koja zapravo nije sposobna ni za kakvo određeno načelo) i u državnom pravu tako-

16

Joyeuse entrée – povelja koju je 1354. god. dao vojvoda Ivan III. gradu Brabantu. Vojvoda se njome obvezao da neće poduzimati ratove, praviti ugovore i razrezivati poreze bez konzultiranja s podanicima koje predstavljaju općinari. – Prim. prev.

17

Zbiljski ugovor naroda s poglavarom može, također, uvijek biti prekršen: ipak, onda narod ne može odmah djelovati protiv poglavara kao *zajednica*, nego samo preko udruženja. Jer, narod je uništio do sada postojeći ustav, a organiziranje u novu zajednicu tek se treba dogoditi. Sada se ovdje susreće stanje anarhije sa svim svojim strahotama koje su, dakako, samo u njemu moguće; a nepravda koja se tu događa onda je nepravda koju svaka partija u narodu nanosi drugoj: kao što se također razabire, iz nedavnog primjera gdje su pobunjeni podanici one države najzad htjeli silom međusobno nametnuti jedno uređenje koje bi bilo puno nesnosnije nego ono koje su napustili; naime, da podanici budu progutani od duhovnjaka i aristokrata, umjesto da mogu dočekati više jednakosti u razdiobi državnih tereta pod jednim poglavarom koji upravlja svima.

der pričinjava zlo, kao što to čini i u moralu, čak i pri najboljem mišljenju koje namjerava njegov zastupnik. Suveren hoće prema svom shvaćanju učiniti narod sretnim, i tako postaje despot; narod neće napustiti opći ljudski zahtjev za vlastitom srećom, i tako postaje buntovnik. Kad bismo se najprije zapitali, što je zakonitost (gdje su a priori načela sigurna, a tu se nikakav empirist ne može pačati): onda bi ideja društvenog ugovora ostala u svome neospornom ugledu: ali ne kao činjenica (kao što *Danton* hoće, objašnjavajući da su bez toga nula i ništica sve opstojeće pravo i svako vlasništvo u stvarno postojećemu građanskom ustavu), nego samo kao umno načelo prosuđivanja svakoga javnopravnog uređenja uopće. A tada bi se uvidjelo: da dok je tu opća volja, narod ne posjeduje nikakvo pravo prisile protiv svog vladara, jer se samo preko njega može pravno prisiljavati; ali ako je opća volja tu, onda nikakvoj izvršnoj sili protiv vladara nema mjesta, jer bi onda sam narod bio najviši vladar; prema tome, narodu protiv poglavara države ne pripada nikakvo pravo prisile (odupiranje riječima ili djelima).

Također vidimo da je ova teorija sasvim dovoljno potvrđena i u praksi. U ustavu Velike Britanije, u kojoj se narod tako mnogo ponosi svojom konstitucijom, kao da bi ona bila uzor za čitav svijet, mi ipak nalazimo da se o pravu, koje pripada narodu u slučaju kad bi monarh htio pogaziti ugovor iz 1688.¹⁸ god., potpuno spokojno šuti. Dakle, kad bi vladar htio prekršiti ugovor, narod protiv njega zadržava pravo potajne pobune jer o tome ne postoji nikakav zakon. Jer, da konstitucija sadrži zakon za taj slučaj, koji bi davao pravo da se obori postojeći ustav iz kojega proizlaze svi posebni zakoni (također i zakon da se ugovor prekrši), onda bi to bilo očigledno proturječje; jer onda bi ugovor morao sadržavati također i *javno konstituiranu*¹⁹ protusilu, pa prema tome još jednoga drugog poglavara države, koji bi štitio pravo naroda protiv prvoga, ali onda bi morao postojati također i treći, koji bi iz-

18

»Slavna revolucija« – 1688. god., kojom je Vilhelm Oranski uz blagoslov parlamenta došao na britansko prijestolje. – Prim. prev.

19

Ni jedno se pravo u državi ne može zatajiti takoreći izdajnički skrivenom ogradom: po najmanje pravo koje narod, kao pripadan konstituciji, sebi prisvaja; jer svi zakoni u konstituciji moraju biti zamišljeni tako kao da su proizšli iz javne volje. Ako, dakle, konstitucija dopušta pobunu, morala bi javno objasniti to pravo i način na koji se ono može iskoristiti.

među obojice odlučivao na čijoj je strani pravo. – Čak su se i vođe (ili, ako hoćete, skrbnici) ovog naroda zbog takve op-tužbe pobrinuli da, u slučaju kad njihovo poduzeće ne bi uspjelo, svom monarhu, kojega su protjerali, radije *pripisu* dobrovoljno napuštanje vlasti nego da sebi dodijele pravo da ga smaknu, čime bi ustav bio doveden u očiglednu proturječnost sa samim sobom.

Kao što mi se pri ovim mojim tvrdnjama sada sigurno neće prigovoriti kako zbog ove nepovredivosti suviše laskam monarsima, tako ću, također, nadam se, biti pošteđen predbacivanja da zbog naklonosti odveć mnogo određujem narodu, kad kažem da on jednako tako ima svoja neotuđiva prava u odnosu prema poglavaru države, premda ona ne mogu biti nikakva prava prisile.

Hobbes je suprotnog mišljenja. Po njemu (*de Cive*, cap. 7; §14), poglavar države narodu nije ugovorom ni na šta obvezan i građaninu ne može pričinuti nepravdu (on može njime raspolagati kako hoće). Ovaj stav bio bi sasvim ispravan kad bi se pod nepravdom podrazumijevala takva povreda koja ozlijeđenome dopušta *pravo prisile* protiv onoga koji mu je učinio nepravdu; ali, ovako uopćen, stav je zastrašujući.

Podanik koji se ne opire mora moći pretpostaviti kako njegov vladar ne želi da mu pričinu nepravdu. Prema tome, budući da svaki čovjek ima svoje neotuđivo pravo, koje on ni jednom ne može izgubiti, čak i kad bi htio, a sam ima ovlasti da o tome sudi; i kako se nepravda, koja ga je prema njegovu mišljenju zadesila prema onoj pretpostavci, dogodila samo iz pogreške ili neupućenosti u stanovite posljedice zakona najviše vlasti: onda građaninu države mora pripadati pravo, doduše s naklonošću samoga vladara, da svoje mišljenje o onim njegovim mjerama prema zajednici koje mu izgledaju nepravedne, učini javnim. Jer, pretpostaviti da poglavar niti može grijешiti niti biti neupućen u neku stvar, značilo bi predstavljati ga kao da je pomilovan nebeskim nadahnućem i uzdignut iznad ljudskog roda. Dakle, *sloboda* pisanja je jedina svetinja narodnog prava koja zaštićuje – održavana u granicama visokog poštovanja i ljubavi prema ustavu u kome se živi, poticana liberalnim načinom mišljenja podanika, koji pritom uređenje još i samo usađuje (a uz to se, također, i oni koji pišu međusobno sami od sebe ograničavaju da ne bi izgubili svoju

slobodu). Jer, htjeti ovu slobodu osporiti podaniku, ne znači samo uzeti mu svaki zahtjev na pravo glede najvišeg naredbodavca (po Hobbesu), nego također ovom posljednjem, čija volja daje naredbe podanicima kao građanima samo zato što on reprezentira opću narodnu volju, uskratiti svako znanje o onome što bi on, kad bi to znao, sam ispravio, a njega dovesti u proturječnost sa samim sobom. Usaditi strah poglavaru: da se samostalnim i javnim razmišljanjem u državi može pobuditi nemir, znači isto što i kod njega izazvati nepovjerenje prema njegovoj vlastitoj vlasti, ili pak mržnju prema njegovu narodu.

Ali opće načelo prema kojemu jedan narod svoje pravo ima *negativno*, tj. samo tako da presuđuje što u najvišem zakonodavstvu *nije* propisano kao da je željeno njegovom najboljom voljom, to načelo sadržano je u stavu: *ono što narod sam o sebi ne može odlučiti, to također o narodu ne može odlučiti ni zakonodavac*.

Ako je pitanje, npr.: može li jedan zakon, koji zapovijeda da stanovito, jednom uspostavljeni crkveni ustav traje neprestano, biti promatran kao da proizlazi iz istinske volje zakonodavca (njegove namjere): onda se najprije postavlja pitanje: bi li narod sebi *smio* dati zakon prema kojemu zauvijek trebaju ostati stanoviti, jednom usvojeni, stavovi vjere i vanjske religije; bi li, dakle, narod sam sebe u vidu naraštaja, smio spriječiti da dalje napreduje u religioznim uviđajima, ili da ispravi neke stare zablude? Jasno je da bi sada po sebi bio ništavan jedan prvotni ugovor naroda koji bi nešto ovakvo učinio zakonom: jer on bi se sukobljavao s određenjem i svrhom ljudskog roda; prema tome, tako donesen zakon ne može se smatrati istinskom voljom monarha, kome bi se onda mogli i uputiti prigovori. – Ali u svim slučajevima, kad bi ipak takvo nešto bilo naređeno od najvišeg zakonodavstva, o tome se mogu, doduše, dopustiti opći i javni sudovi, ali nikada i pozivanje na verbalnu i nasilnu pobunu protiv toga.

U svakoj zajednici mora biti *poslušnosti* pod mehanizmom državnog ustava prema prinudnim zakonima (koji se odnose na cjelinu), ali istodobno mora postojati i *duh slobode*, budući da svatko u svemu onome što se odnosi na ljudsku dužnost treba umom biti uvjeren kako je ta prinuda pravovaljana, da se time ne bi upalo u proturječnost sa samim sobom.

Prvo bez drugoga pokretački je uzrok svih *tajnih udruženja*. Jer, to je prirodni poziv ljudskog roda da međusobno saobraća, osobito u onome što se odnosi na ljude uopće; kada bi se ta sloboda podarila, iščezla bi, dakle, ona udruženja. – A kako vlada može drukčije doći do znanja, koje zahtijeva njezina vlastita bitna svrha, osim ako ne pusti da se iskaže duh slobode, tako dostojan divljenja u svom podrijetlu i svojim posljedicama?

* * *

Nigdje praksa koja negira sva čista načela uma s većom drskošću ne osporava teoriju kao u pitanju zahtjeva za dobrim državnim ustavom. Uzrok tome je što dugo postojeći zakonski ustav malo-pomalo navikava narod na pravilo da svoju sreću, kao i svoja prava, prosuđuje prema stanju u kojem je do sada sve išlo mirnim tijekom; a ne obratno, da ovo posljednje procjenjuje prema pojmovima sreće i prava koja im je um dao u ruke: štoviše, da ovo pasivno stanje ipak uvijek pretpostavljaju položaju punom opasnosti u kome se traži jedno bolje stanje (tako da vrijedi ono što je Hipokrat liječnicima rekao da uzmu k srcu: *iudicium anceps, experimentum periculosum*,²⁰) budući da sada, u tome, i unatoč svim svojim raznovrsnostima, svi dovoljno dugo opstojeći ustavi daju jednak rezultat, naime da je čovjek zadovoljan s onim u kojemu živi, iako pritom ovaj može imati kakve god hoćete nedostatke: onda, ako se gleda na *dobrobit naroda*, istinski uopće ne vrijedi nikakva teorija, već sve ovisi o praksi koja sluša iskustvo.

Ali, ako u umu postoji nešto što se da izraziti riječju *državno pravo*; i ako taj pojam ima obvezujuću moć za ljude koji stoje jedan protiv drugoga u antagonizmu svoje slobode, ako on, prema tome, ima objektivni (praktički) realitet a da se pritom ne smije osvrutati još i na osjećaj dobra ili zla koji bi za ljude mogao odatle proisteci (budući da se znanje o tome dobiva samo na osnovu iskustva): onda se taj pojam zasniva na načelima a priori (jer, iskustvo ne može poučiti o tome što je pravo); tako postoji jedna *teorija* državnog prava, i bez slaganja s njom nikakva praksa nije valjana.

20

»Sud je nesiguran, pokus opasan«. Prim. prev.

Sada se ovdje ponovo ništa ne može prigovoriti, u stilu: da su ljudi, iako u glavi imaju ideje o pravima koja im pripadaju, zbog svoje okrutnosti u srcu ipak bili nesposobni i nedostojni da bi se s njima postupalo prema tim pravima i da stoga samo najviša sila, koja djeluje prema pravilima razboritosti, može i mora ih držati u redu. Ali to je skok iz očajanja (*salto mortale*) takve vrste da bi prema njemu, kad jednom više nije riječ o pravu nego samo o sili, onda i narod također smio pokušati sa svojom silom, čineći tako nesigurnim svako zakonito uređenje. Ako nema ničega što preko uma (kao ljudsko pravo) zahijeva neposredno poštivanje, onda su svi utjecaji na slobodnu volju čovjeka nemoćni da ukrote njegovu slobodu. Ali ako uz dobrohotnost glasno govori i pravo, onda se ljudska priroda ne pokazuje tako iskvarenom da ne bi s poštivanjem saslušala glas prava o tome. (*Tum pietate gravem meritisque si forte virum quem Conspexere, silent arrectisque auribus adstant. Virgil*).²¹